

YASHIL

IQTISODIYOT & TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

№11

Google Scholar

OPEN ACCESS

ULRICHSWEB[®]
GLOBAL SERIALS DIRECTORY

OpenAIRE

ROAD

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

Academic
Resource
Index
ResearchBib

ISSN
INTERNATIONAL
STANDARD
SERIAL
NUMBER
INTERNATIONAL CENTRE

CYBERLENINKA

BASE

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

Crossref

ISSN: 2992-8982

<https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/>

2025

IQTISODIYOT&TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

Bosh muharrir:

Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich

Bosh muharrir o'rinbosari:

Karimov Norboy G'aniyevich

Muharrir:

Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

*Elektron nashr. 496 sahifa.
2025-yil, noyabr*

Tahrir hay'ati:

Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, texnika fanlari doktori (DSc), professor
Rae Kvon Chung, Janubiy Koreya, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Axmedov Durbek Kudratillayevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Axmedov Sayfullo Normatovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Siddiqova Sadoqat G'afforovna, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Maxmudov Nosir, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Samadov Asqarjon Nishonovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, texnika fanlari doktori (DSc), professor
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Axmedov Ikrom Akramovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Xajiyev Baxtiyor Dushaboyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Hakimov Nazar Hakimovich, falsafa fanlari doktori (DSc), professor
Musayeva Shoirazimovna, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), professor
Ali Konak (Ali Ko'nak), iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor (Turkiya)
Cham Tat Huei, falsafa fanlari doktori (PhD), professor (Malayziya)
Foziljonov Ibrohimjon Sotvoldix'o'ja o'g'li, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dots.
Utayev Uktam Choriyevich, O'z.Respub. Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari
Ochilov Farkhod, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi IJQKD boshlig'i
Buzrukhonov Sarvarxon Munavvarxonovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Axmedov Javohir Jamolovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), katta o'qituvchi
Bobobekov Ergash Abdumalikovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), v.b. dots.
Djudi Smetana, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent (AQSH)
Krissi Lyuis, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent (AQSH)
Glazova Marina Viktorovna, Iqtisodiyot fanlari doktori (Moskva)
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Sevil Piriyeva Karaman, falsafa fanlari doktori (PhD) (Turkiya)
Mirzaliyev Sanjar Makhamatjon o'g'li, TDIU ITI departamenti rahbari
Ochilov Bobur Baxtiyor o'g'li, TDIU katta o'qituvchisi
Golisheva Yelena Vyacheslavovna, Iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent.

IQTISODIYOT&TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

Editorial board:

Salimov Okil Umrzokovich, Academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan
Abdurakhmanov Kalandar Khodjayevich, Academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor
Rae Kwon Chung, South Korea, Honorary Professor at TSUE, Nobel Prize Laureate
Osman Mesten, Member of the Turkish Parliament, Head of the Turkey–Uzbekistan Friendship Society
Akhmedov Durbek Kudratillayevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Akhmedov Sayfullo Normatovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Abdurakhmanova Gulnora Kalandarovna, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Kalonov Mukhiddin Bakhridinovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Siddikova Sadokat Gafforovna, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences
Khudoykulov Sadirdin Karimovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Makhmudov Nosir, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Samadov Askarjon Nishonovich, Candidate of Economic Sciences, Professor
Slizovskiy Dmitriy Yegorovich, Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Akhmedov Ikrom Akramovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Eshtayev Alisher Abduganiyevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Khajiyev Bakhtiyor Dushaboyevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Khakimov Nazar Khakimovich, Doctor of Philosophy (DSc), Professor
Musayeva Shoira Azimovna, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Professor
Ali Konak, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor (Turkey)
Cham Tat Huei, Doctor of Philosophy (PhD), Professor (Malaysia)
Foziljonov Ibrokhimjon Sotvoldikhoja ugli, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Associate Professor
Utayev Uktam Choriyevich, Deputy Head of Department, Prosecutor General's Office of Uzbekistan
Ochilov Farkhod, Head of DCEC, Prosecutor General's Office of Uzbekistan
Buzrukkhonov Sarvarkhon Munavvarkhonovich, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Akhmedov Javokhir Jamolovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences
Tokhirov Jaloliddin Ochil ugli, Doctor of Philosophy (PhD) in Technical Sciences, Senior Lecturer
Bobobekov Ergash Abdumalikovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Acting Associate Professor
Judi Smetana, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (USA)
Chrissy Lewis, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (USA)
Glazova Marina Victorovna, Doctor of Sciences in Economics (Moscow)
Nosirova Nargiza Jamoliddin kizi, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Associate Professor
Sevil Piriyeva Karaman, Doctor of Philosophy (PhD) (Turkey)
Mirzaliyev Sanjar Makhamatjon ugli, Head of the Department of Scientific Research and Innovations, TSUE
Ochilov Bobur Bakhtiyor ugli, Senior lecturer at TSUI
Golisheva Yelena Vyacheslavovna, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor.

Ekspertlar kengashi:

Berkinov Bazarbay, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Po'latov Baxtiyor Alimovich, texnika fanlari doktori (DSc), professor
Aliyev Bekdavlal Aliyevich, falsafa fanlari doktori (DSc), professor
Isakov Janabay Yakubbayevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Xalikov Suyun Ravshanovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Rustamov Ilhomiddin, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent
Kamilova Iroda Xusniddinovna, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
G'afurov Doniyor Orifovich, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Fayziyev Oybek Raximovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, katta o'qituvchi
Babayeva Zuhra Yuldashevna, mustaqil tadqiqotchi
Komilova Nilufar Karshiboyevna, Geografiya fanlari doktori, professori
Umirzoqov Ja'sur Artiqboy o'g'li, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsent
Zebo Kuldasheva, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsent

Board of Experts:

Berkinov Bazarbay, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Pulatov Bakhtiyor Alimovich, Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor
Aliyev Bekdavlal Aliyevich, Doctor of Philosophy (DSc), Professor
Isakov Janabay Yakubbayevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Khalikov Suyun Ravshanovich, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Rustamov Ilhomiddin, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Khakimov Ziyodulla Akhmadovich, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor
Kamilova Iroda Xusniddinovna, Doctor of Philosophy (PhD) in Economics
Gafurov Doniyor Orifovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogy
Fayziyev Oybek Raximovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economics, Associate Professor
Tukhtabayev Jamshid Sharafetdinovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economics, Associate Professor
Khamidova Faridaxon Abdulkarimovna, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor
Yakhshiboyeva Laylo Abdisattorovna, Senior Lecturer
Babayeva Zuhra Yuldashevna, Independent Researcher
Komilova Nilufar Karshiboyevna, Doctor of Geographical Sciences, Professor
Umirzokov Jasur Artiqboy ugli, Doctor of Economic Sciences (DSc), Associate Professor
Zebo Kuldasheva, Doctor of Economic Sciences (DSc), Associate Professor

- 08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
- 08.00.02 Makroiqtisodiyot
- 08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
- 08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
- 08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
- 08.00.06 Ekonometrika va statistika
- 08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
- 08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
- 08.00.09 Jahon iqtisodiyoti
- 08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
- 08.00.11 Marketing
- 08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
- 08.00.13 Menejment
- 08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
- 08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
- 08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
- 08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ

Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zR Tabiat resurslari vazirligi, O'zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

Jurnalning ilmiyligi:

“Yashil” iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali

O'zbekiston Respublikasi
Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar
vazirligi huzuridagi Oliy
attestatsiya komissiyasi
rayosatining
2023-yil 1-apreldagi
336/3-sonli qarori bilan
ro'yxatdan o'tkazilgan.

MUNDARIJA

YASHIL TRANSPORT SIYOSATINING BARQAROR RIVOJLANISH VA TARMOQLARARO INTEGRATSIYADAGI O'RNI.....	21
Rahmonov Rasul Ne'matovich	
BANK AKTIVLARI VA PASSIVLARINI BOSHQARISHNI TAKOMILLASHTIRISH	34
Safarov Sanjar Ravshan o'g'li	
O'ZBEKISTONNING INVESTITSION JOZIBADORLIGINI OSHIRISH STRATEGIYALARI.....	38
Madraximova Irodaxon Sherzodbek qizi	
HUDUDIIY XIZMAT KO'RSATISH KORXONALARIDA MENEJMENT SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING RAQAMLI TRANSFORMATSIYA MODELI	43
Maxmudova Nozimaxon Baxriddinxonovna	
DAVLATNING BUDJET SIYOSATINI TAKOMILLASHTIRISHNING DOLZARB MASALALARI	50
A.A. Ismailov	
DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIGINING MEXANIZMINI SAMARALI TASHKILLASHTIRISHDA MOLIVAVIY MANBALARNI SHAKLLANTIRISHNI YO'NALISHLARI	56
Mansurov Mansur Alisherovich	
ANTIKRIZISLI BOSHQARUV TIZIMLARIDA RANGLI SIGNAL MEXANIZMLARINING FUNKSIYALARI.....	61
Aliqulov Aziz Haydarjonovich	
XODIMLARNI MOTIVATSIYALASHNING XALQARO MODELLARINI O'ZBEKISTON KORXONALARIDA QO'LLASH IMKONIYATLARI.....	66
Yormamatov Qodirjon Juraqulovich	
RAQAMLI IQTISODIYOT OMILLARI VA ULARNING QISHLOQ XO'JALIGI KORXONALARINING SAMARADORLIGIGA TA'SIRI	71
Yaxshiyev Shahzod Sherali o'g'li	
OLIY TA'LIM MUASSASALARI VA MEHNAT BOZORI INTEGRATSIYASI BO'YICHA XORIJ TAJRIBALARI	78
Haqqulov Fazliddin Faxriddinovich	
YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISHDA RIVOJLANGAN VA RIVOJLANAYOTGAN DAVLATLAR TAJRIBASI	84
Aripov Abdulaziz Sakijonovich	
YASHIL ENERGETIKA RIVOJLANISHINING IQTISODIY SAMARADORLIGINI EKONOMETRIK BAHOLASH.....	89
Bobokulova Muhabbat Muhammadiyeva	
ELEKTRON TO'LOVLAR VA POS TIZIMLARI — KICHIK BIZNESDA SAMARASI VA XAVFLARI	93
To'liqinov Dilshodxo'ja Olim o'g'li	
MINTAQADA RAQAMLI IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING ISTIQBOLLI YO'NALISHLARI	98
Yusubov In'omjon Ikram o'g'li	
SOLIQ SIYOSATINI RAQAMLI BOSHQARISH ORQALI BUDJET DAROMADLARINI BARQARORLASHTIRISH STRATEGIYASI.....	103
Xodjimatomov Xamidullo Mamirjonovich	
OZIQ-OVQAT TOVARLARI B2B BOZORINI RIVOJLANTIRISHDA ZAMONAVIY MARKETING STRATEGIYALARIDAN FOYDALANISH	108
Hayitboyeva Ullijon Bobonazar qizi	
FARMASEVTIKA SANOATIDA INVESTITSION FAOLIYAT SAMARADORLIGINI BAHOLASH	113
Yaqubov Timurbek G'anibekovich	
SHAXSNI OVOZI ASOSIDA IDENTIFIKATSIYALASH VA AUTENTIFIKATSIYALASH ALGORITMLARI	123
Ozoda Sabirova Shermamaxamatovna	

YASHIL IQTISODIYOT — BARQAROR RIVOJLANISH GENERATORI	129
Berdibekova Dilfuza Xoldorbekovna	
CHET EL MEHMONXONA TARMOQLARINING BRENDING STRATEGIYALARINI O'RGANISH	133
Ergashev Oybek Mamarasul o'g'li	
MILLIY IQTISODIYOTDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK SOHASINING MOLIVAVIY SAMARADORLIGINI BAHOLASHNING USLUBIY JIATLARINI TAKOMILLASHTIRISH	144
Arzikulov Otabek Ali o'g'li	
TRANSPORT TIZIMI SOHASI KORXONALARINING INNOVATSION SALOHİYATINI BAHOLASH YO'NALISHLARI	152
Ismailov Akmal Maxsudovich, Abilqosimova Shaxlo Sodiқ qizi	
MEHMONXONALAR SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA XODIMLARNING O'RNI VA AHAMIYATI	158
Abduxamidov Sarvar Adxamovich, Normurodov Tal'at Normurod o'g'li	
KORXONALARDA HR TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH YO'NALISHLARI	163
Aminova Shaxnoza Aziz qizi	
JAHON IQTISODIYOTIDA OZIQ-OVQAT XAFSIZLIK RO'LI	168
Abdusamatov Barkamol Rustamjon o'g'li	
ТУРИСТИЧЕСКИЕ РЕСУРСЫ КАРАКАЛПАКСТАНА И СУЩЕСТВУЮЩАЯ ИНФРАСТРУКТУРА	174
Хошимова Камилла Навфал қизи	
DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIK MEXANIZMLARI: REKREATIONS TURIZM SOHASIDA QO'LLASH TAJRIBASI VA ISTIQBOLLARI	184
Najmitdinov G'ayratbek Sharifovich	
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA VIRTUAL TA'LIM PLATFORMALARI: TEXNIK VA PEDAGOGIK TALABLAR, TIZIMLI TAHLIL VA IQTISODIY JIATLAR	189
Turayeva Adiba Ikramovna	
ICHKI AUDIT TIZIMI VA UNI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI	193
Nuridinova Barchinoy Xusniddin qizi	
MINTAQA IQTISODIYOTIDA SUV RESURLARIDAN FOYDALANISHNING IQTISODIY SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI	199
Xaitbaev Jasurbek Otaxanovich	
MINTAQANING EKSPORT SALOHİYATINI OSHIRISHNING TASHKILIY-IQTISODIY MEXANIZMI	204
Raimboyeva Mashhura Davronbek qizi	
SURXONDARYO VILOYATIDA RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA XODIMLARNI BOSHQARISH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH	210
Jobborov Anvar Egamberdiyevich	
ISLOMIY MOLIVALASHTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA SUN'IY INTELEKTNING DOLZARBLIGI	217
Nazarov Nodirjon Namoz o'g'li	
JISMONIY SHAXSLARNING MOL-MULKINI SOLIQQA TORTISH MASALALARI	222
Mamadjanov Shuxrat Jalolidinovich	
ENTREPRENEURSHIP AND BUSINESS MANAGEMENT IN UZBEKISTAN	225
Abdukhalkova Komila Abdukhalkovna	
BANKLARDA BARQARORLIKNI TA'MINLASH UCHUN RAQAMLI YECHIMLARNI TAKOMILLASHTIRISH	229
Saydamatova Muxlisabonu Rasuljon qizi	
PAXTA-TO'QIMACHILIK SANOATINI MODERNIZATSIYA QILISH YO'NALISHLARI: TAHLIL VA TAKLIFLAR	233
Abdullayev Hamidulla Abdug'ani o'g'li	
WAYS TO IMPROVE THE EFFICIENCY OF STATE FINANCIAL REGULATION MECHANISMS IN ENSURING THE CAPITALIZATION OF INSURANCE ORGANIZATIONS	238
Abdullaev Erkinjon Azamovich	
YASHIL IQTISODIYOTNI SHAKLLANTIRISHDA YASHIL MOLIVALASHTIRISHNING NAZARIY JIATLARI	245
Xalikov S. X.	

QISHLOQ XO'JALIGI MAHSULOTLARI BOZORIDA KORXONALAR RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHDA MARKETING STRATEGIYALARIDAN FOYDALANISH	245
Xudayberganov Jasur Baxodirovich	
WAYS TO IMPROVE THE EFFICIENCY OF STATE FINANCIAL REGULATION MECHANISMS IN ENSURING THE CAPITALIZATION OF INSURANCE ORGANIZATIONS	251
Abdullaev Erkinjon Azamovich	
NATIJAVIYLIKKA YO'NALTIRILGAN BYUDJETLASHTIRISH JARAYONINING NAZARIY-USLUBIY ASOSLARI VA UNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI.....	257
Allakuliyev Akmal Baltayevich	
SURXONDARYO VILOYATIDA RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA XODIMLARNI BOSHQARISH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH	261
Jobborov Anvar Egamberdiyevich	
TO'QIMACHILIK KORXONALARIDA BOSHQARUV TIZIMINI RESURSLARNI OPTIMALLASHTIRISH ORQALI TAKOMILLASHTIRISH.....	268
Avulchayeva Feruza Jurakuziyevna	
BANKLARDA BARQARORLIKNI TA'MINLASH UCHUN RAQAMLI YECHIMLARNI TAKOMILLASHTIRISH.....	272
Saydamatova Muxlisabonu Rasuljon qizi	
ZAMONAVIY ISH JOYLARINI SHAKLLANTIRISHDA AYOLLARNING ROLI	276
Tulyaganova Aziza	
ISLOMIY MOLIYALASHTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA SUN'IY INTELLEKTNING DOLZARBLIGI.....	281
Nazarov Nodirjon Namoz o'g'li	
TURIZM MARKETINGINING NAZARIY ASOSLARI, ZAMONAVIY YO'NALISHLARI VA UNI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI.....	286
Xamidov Otabek Bakidjanovich	
KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK SOHASINING IQTISODIY KO'RSATKICHLAR TIZIMINI STATISTIK BAHOLASHNING USLUBIY JIHATLARI	290
Arzikulov Otabek Ali o'g'li	
ЭКОЛОГАМ ПОЧЕТ И УВАЖЕНИЕ	298
Максудова Шахиста	
DEBITOR VA KREDITOR QARZDORLIKNING MOHIYATI VA ULARNING O'ZGARISH TENDENTSIYALARI	304
Jo'raev Farruxbek Muxiddin o'g'li	
O'ZBEKISTONDA ISLOMIY MOLIYALASHTIRISH XIZMATLARI BOZORINI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI.....	307
Inomjonov Islomjon Iloxomjon o'g'li	
ENTREPRENEURSHIP AND BUSINESS MANAGEMENT IN UZBEKISTAN	311
Abdukhlikova Komila Abdukhlikovna	
МОБИЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ.....	315
Хурамова Фарангиз Учкун кизи	
ЦИФРОВИЗАЦИЯ НАЛОГОВ И АКЦИЗНАЯ РЕФОРМА УЗБЕКИСТАНА В ВТО	319
Дамир Рустамович Абдулов	
BANK TIZIMIDAGI ISLOHOTLAR SHAROITIDA LIKVIDLILIK RISKINI BOSHQARISHNI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI.....	324
Alimov Baxtiyor Murodovich	
BANK AUDITINING NAZARIY-USLUBIY ASOSLARI VA UNI TAKOMILLASHTIRISH YO'NALISHLARI	335
Narziyev Xayotjon Azamatovich	
O'ZBEKISTON SUG'URTA SOHASIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASH MASALALARI.....	343
Abdimuminova Saodat Taxirjonovna	
TO'QIMACHILIK SANOAT MAXSULOTLARI EKSPORT FAOLIYATI TAHLILI VA BRENDDA LIDERLIK TUSHINCHALARI	352
Abdulazizova Xushnoza Nayabovna	

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНО-ПРАВОВЫЕ МОДЕЛИ УПРАВЛЕНИЯ ОТХОДАМИ НА ОСНОВЕ ОПЫТА РАЗВИТЫХ СТРАН И ВОЗМОЖНОСТИ ИХ АДАПТАЦИИ В УСЛОВИЯХ УЗБЕКИСТАНА.....	357
Д. Мейлиева	
O'ZBEKISTON AUDITORLIK TIZIMIDA KASBDOSHLAR TOMONIDAN BAHOLASH (PEER REVIEW) TIZIMINI JORIY ETISH ISTIQBOLLARI	361
Parpiyev Jaxongir Ilhomjonovich	
ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И БОЛЬШИЕ ДАННЫЕ (BIG DATA) В УПРАВЛЕНЧЕСКИХ РЕШЕНИЯХ.....	366
Шарипов Бахтиёр Михлибаевич	
O'ZBEKISTONDA SUVGA BO'LGAN TALABNI VAQTLI QATORLAR ORQALI TAHLIL QILISH	375
Sarvar Mamasoliyev	
BOSHQARUV VA NAZORAT MAQSADLARIDA XARAJATLAR HISOBINI TASHKIL ETISH	383
Isomuxamedov Akbarjon Boxodir o'g'li	
MINTAQALAR BARQAROR RIVOJLANISHINI TA'MINLASHNING ASOSIY YO'NALISHLARI.....	389
Salomat NOROVA	
O'ZBEKISTON TURIZM BREND BOZORINING HOZIRGI HOLATI VA TENDENSIYALARI.....	394
Zufarov Akmal Gulamiddinovich	
INNOVATSION IQTISODIYOTDA QAYTA TIKLANUVCHI ENERGIYA MANBALARI SAMARADORLIGINI OSHIRISH METODOLOGIYASI.....	404
Qodirov Baxodirjon Tursunovich	
O'ZBEKISTON SOLIQ TIZIMINI MODERNIZATSIYA QILISHDA YAGONA INTERAKTIV DAVLAT XIZMATLARI PORTALINING O'RNI VA AHAMIYATI	408
Dehqonov G'ayratjon Raximovich	
OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA INNOVATSION HAMDA TIJORATLASHTIRISH MASALALARI	414
Inoyatov Mardonbek Mo'min o'g'li	
OLIY IQTISODIY TA'LIM ORQALI EKO-INNOVATSIYALAR VA "YASHIL" INVESTITSIYALARNI RAG'BATLANTIRISH MEKANIZMLARI: SIYOSIY VA INSTITUTSIONAL DOIRALAR	418
Xasanova Zarina Maxamadaliyeva	
XODIMLAR MALAKASINI OSHIRISH — ZAMON TALABI.....	427
Narzullaev Oybek Narzullaevich	
BUXGALTERIYA HISOBINI YURITISHDA JURNAL-ORDER SHAKLINING AHAMIYATI.....	433
Axmedjanov Abdufoto	
KENDALL VA SPEARMAN TARTIBIY KORRELYATSIYA KOEFFITSIYENTLARI ASOSIDA YASHIL IQTISODIYOT INDIKATORLARINING STATISTIK O'ZARO TA'SIRINI MODELLASHTIRISH	437
Muradov Rustamjon Sobitxonovich	
ИНТЕНСИВНЫЕ И ЭКСТЕНСИВНЫЕ ОГРАНИЧЕНИЯ В РЕГУЛИРОВАНИИ СПРОСА.....	442
Аминджанова Румейса Батыровна, Камилова Наргиза Абдукахоровна	
ИНКЛЮЗИВНЫЙ ПОДХОД В ТУРИЗМЕ: ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ И УЗБЕКСКАЯ ПРАКТИКА	445
Азимова Шахло Таировна	
AKSIYADORLIK JAMIYATLARIDA MOLIVAVIY HISOBOTNING XAQARO STANDARTLARIGA O'TISHNING HOLATI VA TAHLILI	450
Bayjanov Sarsengaliy Xalmuratovich	
UZUM EKSPORT QILUVCHI KOMPANIYALARDA YASHIL O'TISH JARAYONINI QO'LLAB-QUVVATLASH UCHUN EKO-MARKETING VA AYLANMA IQTISODIYOT TAMOIYILLARINI INTEGRATSIYALASH.....	454
Usmonova Diyora Mahmud qizi	
UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA XARAJATLAR SMETASI VA SHTATLAR JADVALINING TAHLILI: OPTIMALLASHTIRISH VA SAMARADORLIKNING YANGICHA USULLARI (NAMANGAN VILOYATI MISOLIDA)	461
Umarov Avzaljon Yodgorali o'g'li	
INVESTITSIYALARNING KIRIB KELISHIGA TO'SQINLIK QILUVCHI MUAMMOLARNI BARTARAF ETISH YO'LLARI.....	467
Alimova Dilafro'z Tohir qizi	

FARMATSEVTIKA KORXONALARIDA MOLIYAVIY HISOBOT SHAKLLARINI TAKOMILLASHTIRISH VA INVESTORLAR UCHUN AXBOROT OCHIQLIGINI TA'MINLASH	470
Turdikulova Gulshad Nurmamatovna	
ISHLAB CHIQARISH KORXONALARIDA MOLIYAVIY HISOBOTLARNING SHAFFOFLIGINI OSHIRISHDA MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARINING AHAMIYATI	477
Uztemirov Alisher Aktam o'g'li	
INNOVATSION IQTISODIYOT SHAROITIDA SANOAT TARMOQLARI RAQOBATBARDOSHLIGINI TA'MINLASHGA YO'NALTIRILGAN BANDLIK TUZILMASINI OPTIMALLASHTIRISH	482
Tursunov Bekmuxammad Omonovich	
XORIJ TAJRIBALARIDA SOLIQ BAZASINI ANIQLASH TARTIBI METODOLOGIYASINING MAVJUD METODLARI VA ULARNING XUSUSIYATLARI	489
Xalikchayeva Sadokat Ilxomjonovna	

XORIY TAJRIBALARIDA SOLIQ BAZASINI ANIQLASH TARTIBI METODOLOGIYASINING MAVJUD METODLARI VA ULARNING XUSUSIYATLARI

Xalikchayeva Sadokat Ilxomjonovna

TDIU huzuridagi “O‘zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning ilmiy asoslari va muammolari” ITM doktoranti (DSc.), PhD.,

ORCID.org/0009-0002-8782-2762;

E-pochta: xalikchayeva@gmail.com.

Annotatsiya. Ushbu maqolada soliq bazasini aniqlash metodologiyasining xorijiy mamlakatlar tajribalari chuqur va atroflicha tahlil etilgan bo‘lib, tadqiqot davomida rivojlangan, rivojlanayotgan va iqtisodiyoti past mamlakatlar soliq tizimida mavjud asosiy soliqning bazasini aniqlashda qanday metod va usullardan foydalanilish jarayoni, qolaversa, bu jarayonlarning kamchiliklaridan tortib afzalliklarigacha, ularning farqlari hamda o‘ziga xos xususiyatlari ochib berishga harakat qilingan.

Kalit so‘zlar: soliqlar, soliq tizimi, soliq bazasi, soliq bazasini aniqlash metodologiyasi, yashirin iqtisodiyot, raqamlashtirish, “Soliq mobil ilovasi”, E-Soliq.uz portali, “Hisob-faktura” elektron tizimlari.

Abstract. This article provides an in-depth and comprehensive analysis of the foreign experience in the methodology for determining the tax base. The study examines how developed, developing, and low-income countries apply various methods and approaches in defining the bases of major taxes. Furthermore, the article seeks to identify the shortcomings and advantages of these processes, as well as their differences and distinctive features.

Key words: taxes, tax system, tax base, methodology for determining the tax base, shadow economy, digitalization, “Tax Mobile Application,” E-Soliq.uz portal, “E-Invoice” electronic systems.

Аннотация. В данной статье подробно и всесторонне проанализирован зарубежный опыт методологии определения налоговой базы. В ходе исследования рассмотрены процессы использования различных методов и подходов при определении налоговой базы по основным видам налогов в развитых, развивающихся и странах с низким уровнем экономики. Кроме того, предпринята попытка выявить недостатки и преимущества этих процессов, их различия и специфические особенности.

Ключевые слова: налоги, налоговая система, налоговая база, методология определения налоговой базы, теневая экономика, цифровизация, «Налоговое мобильное приложение», портал E-Soliq.uz, электронные системы «Счет-фактура».

KIRISH

Bozor iqtisodiyotining chuqurlashuvi, raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi hamda xalqaro iqtisodiy integratsiya jarayonlarining jadallashuvi sharoitida soliq bazasini aniqlash metodologiyasi davlatning fiskal siyosatini samarali amalga oshirishda hal qiluvchi o'rin tutadi. Soliq bazasini aniqlashning zamonaviy yondashuvlari iqtisodiyotning raqamlashtirilishi, axborot texnologiyalarining keng joriy etilishi hamda global standartlarga moslashtirish jarayonlari bilan uzviy bog'liqdir. Shu bois, metodologiyaning rivojlanish bosqichlarini tahlil etish, mavjud nazariy va amaliy yondashuvlarni solishtirish hamda xorijiy tajribani o'rganish O'zbekiston soliq tizimini modernizatsiya qilishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega deb hisoblaymiz.

Bugungi kunda soliq bazasini aniqlash faqat statistik va buxgalteriya ma'lumotlariga tayanibgina emas, balki real vaqt rejimidagi raqamli ma'lumotlar, iqtisodiy model va risk tahlili asosida amalga oshirilmoqda. Shu nuqtayi nazardan, ilg'or xorijiy mamlakatlarda so'ngi yillarda qo'llanilayotgan mikrosimulyatsiya modellari, raqamli monitoring tizimlari, big data, AI texnologiyalari va risk-indikatorli monitoring tizimlaridan foydalanish tajribalari O'zbekiston uchun dolzarb yo'nalishlardan biri sanaladi. Zero, mazkur yondashuvlar nafaqat soliq to'lovchilar faoliyatini chuqur tahlil qilish imkonini beradi, balki yashirin iqtisodiyot hajmini aniqlashda ham yuqori aniqlikni ta'minlaydi.

O'zbekiston soliq tizimida ham so'nggi yillarda raqamli transformatsiya jarayonlari kuchayib, xalqaro tajribaga asoslangan zamonaviy metodologiyalar bosqichma-bosqich joriy etilmoqdaki, bu metodlarni ilmiy tahlil qilish, ularning samaradorlik darajasini baholash va xorijiy tajribalar bilan taqqoslash soliq bazasini aniqlashning ilmiy-nazariy asoslarini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu asosda, ushbu maqolada soliq bazasini aniqlash metodologiyasining mavjud usullarini tahlil qilgan holda, xorijiy davlatlarning ilg'or tajribalarini o'rganamiz hamda ularni O'zbekiston sharoitiga moslashtirish imkoniyatlarini ilmiy asosda yoritib berishga harakat qilamiz.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Soliq bazasini aniqlash metodologiyasiga oid tadqiqotlar ko'plab mamlakatlarda amalga oshirilgan va iqtisodiy nazariyalar, amaliy tadqiqotlar va statistik tahlillar orqali e'lon qilingan. Chunonchi, OECD (Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkiloti) soliq siyosatining samaradorligi va adolatini baholash uchun turli mamlakatlarda soliq bazasini aniqlash metodologiyalarini tahlil qilgan. Tadqiqotda soliq tizimlarining o'zgarishi va ularning iqtisodiy o'sishga ta'siri o'rganilgan bo'lsa, Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda esa soliq bazasini kengaytirish va daromadlarni taqsimlashning ijtimoiy adolatga ta'siri ko'rib chiqilgan hamda davlat xarajatlari va soliq yig'implari o'rtasidagi muvozanatga e'tibor qaratilgan. Biroq, bu tadqiqotlar soliq bazasini aniqlash metodologiyasi borasidagi ilmiy nazariyalarning bir qismigina hisoblanib, biz quyida ushbu sohaga oid eng asosiy nazariyalar haqida ma'lumot berishga harakat qilamiz. Jumladan, klassik iqtisodchilar qarashlariga nazar tashlasak, masala yanada oydinlashadi. Chunonchi, A.Smitning ishlari bugungi kunda ham zamonaviy soliq siyosatini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

A.Smit soliq tizimining asosiy tamoyillarini ishlab chiqqan va soliq to'lovchilar uchun adolatli va samarali tizimni ta'minlash zarurligini ta'kidlaganining zahirida soliq bazasini aniqlash metodologiyasiga ishora etgan deyish mumkin. A.Smit bir nechta tanlab olingan manbalarga tayanmasdan, turli xil daromad manbalari bo'yicha taqsimlanadigan keng qamrovli soliq bazasi tizimi g'oyasini ilgari surgan va har bir shaxs o'z soliq majburiyatini bajarishi uchun soliq bazasi oddiy, shaffof va minimal imtiyozlar bilan to'la bo'lishi kerakligini ta'kidlagan[1]. D.Rikardo soliq tizimining iqtisodiy samaradorligini o'rganib, soliqning ishlab chiqarishga ta'sirini tahlil qildi. U soliq yukini taqsimlash va uning iqtisodiy faoliyatga ta'siri haqida fikr yuritdi. Rikardo, shuningdek, soliq tizimining adolatli bo'lishi zarurligini ham ta'kidlagan bo'lsa[2], J.Mill soliq siyosatining ijtimoiy aspektlariga e'tibor qaratish orqali soliq bazasini aniqlash metodologiyasiga murojaat qiladi. U soliqning ijtimoiy adolat va tenglik tamoyillariga mos kelishi kerakligini, soliq bazasini kengaytirish va davlat xizmatlarini moliyalashtirish uchun zarur bo'lgan resurslarni jalb qilish muhimligini ta'kidladi[3].

Yana bir klassik iqtisod namoyondasi K.Marks soliq bazasini aniqlash metodologiyasini soliq tizimini ijtimoiy sinflar o'rtasidagi kurash konteksti orqali ko'rib chiqadi. U davlatning moliya siyosatini kapitalizmning asosiy mexanizmlari bilan bog'lab, soliq bazasini kengaytirish va adolatli taqsimotni ta'minlash uchun zarur bo'lgan islohotlarni taklif qilgan[4]. A.Marshall esa soliq bazasining iqtisodiy o'sishga ta'sirini o'rganib, davlat xarajatlari va soliqlar orasidagi muvozanatni saqlash zarurligi soliq bazasini aniqlash metodologiyasida muhim ahamiyatli ekanini ilgari surgan[5].

Neoklassik iqtisodchilar ham soliq bazasini aniqlash tartibi metodologiyasi bo'yicha bir qator nazariy fikrlari bilan mashxur hisoblanib, ulardan biri L. Walras umumiy muvozanat nazariyasini ishlab chiqqan va bu nazariya soliq siyosatining iqtisodiy tizimga ta'sirini o'rganishda muhim ahamiyatga ega. U soliq bazasini aniqlashning turli metodlari iqtisodiy faoliyatga qanday ta'sir qilishini, ayniqsa, resurslarni taqsimlash jarayonida

ko'rib chiqqan bo'lsa [6], V. Pareto samaradorlik va adolat tamoyillari o'rtasidagi muvozanatni tahlil qildi. U soliq siyosatining ijtimoiy ta'sirini o'rganib, soliqlarni adolatli tarzda taqsimlash va iqtisodiy samaradorlikni saqlash zarurligini ta'kidladi[7].

TADQIQOT METADOLOGIYASI

Tadqiqot metodologiyasi sifatida turli davr iqtisodchi olimlarining soliq bazasini aniqlash metodologiyasi haqidagi fikrlari, ilgari surilgan g'oyalari, jahon soliq tizimida foydalaniladigan usullar va soliq siyosatida soliq bazasini aniqlash tartibiga oid qarashlarni chuqur o'rganish orqali analiz va sintez, kuzatish, ilmiy mushohada, ma'lumotlarni guruhlash hamda klassifikatsiyalash orqali nazariy tahlil usullaridan keng foydalanilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Rivojlangan davlatlar soliq siyosatidagi bazani aniqlash metodologiyasining maqsadi "keng baza – past stavka" tamoyilini qo'llab-quvvatlagan holda, bu davlatlar soliq siyosatida samaradorlik va neytrallikni ta'minlash uchun soliq bazasini imkon qadar keng tutish evaziga past stavkalarni qo'llashni maqsad qiladi. Bunda soliq bazasini kengaytirish uchun imtiyozlar, chegirmalar va maxsus tariflar qisqartiriladi, aks holda yuqori imtiyozli rejimlar tufayli boshqa soliqlar oshib ketishi mumkin[8]. Bu xususida OECD'ning hisobotlari bazani kengaytirish iqtisodiy qarorlar buzilishlarini kamaytirib, o'sishga ijobiy ta'sir berishi ta'kidlangaligi ham fikrimizning tasdig'i bo'la oladi[9].

Rivojlangan davlatlar tajribalariga nazar tashlasak ularda bir nechta metodlar amal qilishining guvohi bo'lamiz. Jumladan, soliq bazasini aniqlashda real daromad va qonun bo'yicha tan olinadigan xarajatlar farqi sifatida aniqlansa, Sloveniya tajribasida yakka tartibdagi tadbirkorlar va ayrim korxonalar daromaddan 80 % gacha yassi xarajadni avtomatik chegirishlari mumkin (chegaralar: 40 ming yoki 80 ming yevro). Shundan so'ng yakka tartibdagilarga 20 % yakuniy daromad solig'i, yuridik shaxslarga 19 % korporativ soliq qo'llanadi[10]. Mulkii soliqlarda soliq bazasini aniqlashda esa AQSH va Kanada kabi davlatlardagi ko'chmas mulk soliqlarida soliq bazasi mol-mulkning qiymatini baholash orqali aniqlanadi. Ya'ni, ko'chmas mulkning bozor qiymati, oxirgi sotuv narxi, daromad salohiyati yoki obyektning fizik xususiyatlari asosida baho olinadi[11].

Qo'shilgan qiymat solig'i bazasini aniqlash mexanizmida Yevropa Ittifoqi bo'yicha soliqqa tortiladigan summa odatda yetkazib berish bo'yicha haqiqiy to'lovdan iborat bo'lsa[12], korporativ soliq bazasini aniqlashda OECD mamlakatlarining ko'pchiligi "territorial" tizimni qo'llaydi. Chunonchi, chet elda olingan foyda ko'pincha milliy soliq bazasidan istisno qilinadi. Bunday tizimlar bazaning yemirilishi va foydani ko'chirish (BEPS) xavfiga moyil bo'lgani uchun, ko'plab mamlakatlar CFC qoidalari va boshqa anti-BEPS mexanizmlarini joriy etgan[13]. Shuningdek, bazani aniqroq aniqlash uchun raqamli transformatsiya va ma'lumotlar boshqaruvi ham muhim o'rin tutib, so'nggi yillarda soliq ma'muriyatlari ushbu metodga yechim sifatida tayanmoqda. OECD ma'lumotlariga ko'ra, soliq organlarining 85 %i ma'lumotlarning sifatini muntazam nazorat qiladi va 94 %i kiberxavfsizlik bo'limiga ega hamda 17 %i ma'lumotlarni boshqarishda sun'iy intellektdan foydalanadi. Bu raqamli platformalar soliq bazasini aniqlashda aniq va to'liq ma'lumotlar yig'ilishini ta'minlaydi hamda soliq to'lashga bo'lgan ishonchni oshiradi[14]. Shu bilan bir qatorda, Niderlandiya soliq tizimiga ham nazar tashlasak, ulardagi soliq idoralari blokcheyn va sun'iy intellekt kabi innovatsion texnologiyalarni qo'llab-quvvatlashsa, Janubiy Koreyada esa POS (Point of Sale) tizimlari orqali har bir tranzaksiya raqamli nazoratga olinishi, elektron hisob-fakturalarning (e-invoicing) majburiy va sun'iy intellekt yordamida real vaqtli tahlil qilinishi kabilarga duch keldik.

Ushbu tajribalar shuni ko'rsatadiki, rivojlangan davlatlar soliq bazasini aniqlashda keng qamrov, soddalashtirilgan usullar va raqamli transformatsiyadan foydalanish orqali iqtisodiy samaraning o'sishini va adolatni ta'minlashga intilmoqda. Yuqorida aytib o'tilgan fikrlarni yana ham aniqroq izohlaydigan bo'lsak, birinchi guruh – metodologik yondashuvlar, asosan nazariy va tahliliy asosga ega bo'lib, soliq bazasining shakllanish mexanizmini makroiqtisodiy ko'rsatkichlar orqali baholashga qaratilgan bo'lib, rivojlangan Germaniya, AQSH, Yaponiya kabi davlatlar soliq amaliyotida keng qo'llanishi bilan ajralib tursa, ikkinchi guruh – amaliy (instrumental) metodlar esa soliq ma'murchiligida bevosita qo'llanadigan, natijadorlikni o'lchash va real soliq bazasini aniqlashda ishlatiladigan usullarni qamrab oladi. Masalan, rivojlanayotgan mamlakatlarda daromadni hisoblash va mol-mulkni baholash metodlari keng tarqalgan bo'lib, ular soliq bazasining real sektor bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi.

Umuman olganda, xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, soliq bazasini samarali aniqlash uchun metodologik va amaliy yondashuvlarning integratsiyasi muhim o'rin tutib, bu yondashuvlar yordamida turli mamlakatlar soliq ma'lumotlari, tahliliy modellar va amaliy ko'rsatkichlar o'zaro uyg'unlashtiriladi. Natijada, soliq siyosatining adolatligi, fiskal barqarorlik va soliqqa tortishning shaffofligi ta'minlanadi.

1-jadval. Xorijda soliq bazasini aniqlashda qo'llanadigan metodologik yondashuvlar toifalari¹

Yondashuv	Nazariy asos va mohiyati	Amaliy qo'llanilishi	Afzalliklari	Kamchiliklari
Top-down yondashuv	Keynesning makroiqtisodiy tahlil tamoyillariga asosan soliq bazasi umumiy iqtisodiy ko'rsatkichlardan regressiya yoki proporsional usulda baholanadi.	<i>OECD, IMF va Jahon banki</i> (QQS, aksiz va daromad solig'i)	Umumiy fiskal ko'lamni aniqlash va soliq siyosatini rejalashtirishda foydali.	Yashirin iqtisodiy faoliyatni qamrab olmaydi
Bottom-up yondashuv	Laffer konsepsiyasiga asoslangan tarzda mikroiqtisodiy ma'lumotlarga tayanadi.	<i>AQSh, Germaniya, Koreya</i> (korporativ foyda, jismoniy shaxs daromad solig'i)	Detallashgan ma'lumot bergan holda soliq ma'murchiligini kuchaytiradi.	Ma'lumotlar bazasi ishonchli bo'lishini va katta hisoblash resurslarini talab etadi.
Normativ / hisob-kitob metodlari	Klassik fiskal nazariyasiga muvofiq soliq qonunchiligi va ishlab chiqarish koeffitsiyentlariga asoslanadi.	<i>Rossiya, Belarus, Qozog'iston</i> (yer solig'i, suv, foydali qazilmalar soliqlari)	Soda va hisobotlar kam	Noformal sektorni hisobga olmaydi.
Statistik / ekonometriya metodlari	Ekonometriya va vaqt qatorlari tahlili asosida model tuziladi; (o'zgarishlar regressiya yoki ARIMA modellari yordamida baholanadi).	<i>Jahon banki, IMF, OECD</i> (QQS va daromad soliqlari)	Aniqlik yuqori; soliq bazasiga ta'sir etuvchi omillarni o'lchash imkoni	Statistik taxminlar xatolik keltirib chiqarishi mumkin.
So'rovnoma metodlari	Institutsional va empirik yondashuvlar asosida respondentlar so'rovnomalari orqali yashirin iqtisodiyot va soliq to'lovchi xatti-harakatini aniqlaydi.	<i>Yevropa Ittifoqi, Kanada va Skandinaviya</i> davlatlarida yashirin iqtisodiy faoliyatni o'lchashda ishlatiladi.	Yashirin iqtisodiy faoliyatni baholash imkonini beradi.	Subyektivlik yuqori; so'rovlar katta moliyaviy va vaqt resurslarini talab qiladi.
Ekspert baholash metodlari	Delfi usuli va kognitiv tahlilga asoslanib malakali ekspertlar fikrlarini umimlashtirib soliq bazasini baholaydi.	Ma'lumot yetishmaganda yoki yangi soliq turlari joriy etilayotgan paytda	Tezkor va oddiy; malaka tajribasiga asoslanadi.	Subyektivlik yuqori; natija ekspert fikrlariga bog'liq.
Gibrid metodlar	Integratsion yondashuv – top-down, bottom-up va statistik metodlarni uyg'unlashtiradi. Ko'p manbali ma'lumot tizimi asosida ishlaydi.	<i>OECD va Jahon banki</i> ekspert baholarida soliq salohiyatini baholashda qo'llaniladi	Aniqlikni oshiradi; har bir metodning kuchsiz tomonlarini qoplaydi.	Murakkab va ko'p bosqichli; yuqori texnik va kadr resurslari talab qiladi.

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, soliq bazasini aniqlashda jahon tajribasi turli yondashuvlar va metodlardan foydalanadi, albatta, ularning har biri o'zining ma'lum ustunliklari va cheklovlariga ega bo'lgan holda iqtisodiy tahlilning turli bosqichlarini qamrab oladi va amaliyotda soliq salohiyatini yanada aniqroq baholash imkonini beradi. Chunonchi, "Top-down yondashuv" makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga asoslanish barobarida davlat miqyosida soliq tushumlari hajmini baholash imkonini bersa, "Bottom-up yondashuv" mikroiqtisodiy darajada soliq to'lovchilar ma'lumotlari asosida tahlilni amalga oshirish uchun katta hajmdagi ishonchli ma'lumotlar bazasiga ehtiyoj sezadi. Shuningdek, "Normativ (hisob-kitob) metodlari" amaldagi qonunchilik va ishlab chiqarish koeffitsiyentlariga asoslanib, soliq bazasini aniqlashda soddaligi bilan ajralib tursa, "Statistik va ekonometriya metodlari" ilmiy tahlil nuqtai nazaridan eng ilg'or yondashuv sifatida vaqtli qatorlar, regressiya modellaridan foydalanib, soliq bazasiga ta'sir etuvchi omillarni matematik jihatdan o'lchaydi. Ammo, model sifati ma'lumot to'liqligiga bog'liqligi va statistik taxminlar xatolik keltirib chiqarishi mumkinligi bilan kamchilik jihatini namoyon qiladi.

Shu bilan birga, yashirin iqtisodiy faoliyatni o'lchashda muhim vosita hisoblangan "So'rovnoma (survey) metodlari" respondentlarning fikrini tahlil qilish orqali rasmiy statistikada aks etmagan faoliyatni aniqlash imkonini taqdim etish bilan sifat ko'rsatkichlarini yangi bosqichga ko'tarish uchun xizmat qilsa, ma'lumot yetishmaganda yoki yangi soliq turlari joriy etilayotgan sharoitlarda "Ekspert baholash yondashuvi" qo'llanilishiga asos bo'ladi,

1 <https://www.oecd.org/tax/revenue-statistics.htm>, <https://www.imf.org/en/Publications>, <https://www.worldbank.org/en/topic/taxpolicy> sayt ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlangan

Ya'ni, bu jarayon malakali mutaxassislarning tahliliy fikrlariga asoslangan holda tezkorlik va moslashuvchanlik afzalliklarini bersa, "Gibrid yondashuv" yuqoridagi metodlarning kombinatsiyasi hisoblanadi. Ya'ni, bu usulning asosiy afzalligi natijaning aniqligini oshirish bilan yuzaga chiqadi. Biroq uni amalda qo'llash uchun ko'p vaqt, texnik vosita va malakali kadrlar talab etilishi zaif tomonlarini ham ko'rsatib beradi.

Umuman olganda, jadvalda tahlil qilingan metodlar bir-birini to'ldiruvchi xarakterga ega bo'lib, makro va mikro darajadagi yondashuvlarning uyq'unliqi soliq bazasini aniqlashda eng to'liq natija beradi deb hisoblaymiz.

2-jadval. Jahon mamlakatlarida soliq bazasini aniqlash metodologiyasi bo'yicha tahliliy jadval²

to'lovlari markazlashtirilgan ma'lumotlar bazasida avtomatik qayd etiladi. Bu esa soliq bazasining aniqligi va ishonchligini keskin oshiradi. Biroq, ushbu yondashuvning kamchiligi – yuqori texnologik infratuzilmaga, katta byudjet xarajatlariga va malakali mutaxassislariga bo'lgan ehtiyojdir. Shu sababli, bu modelni rivojlanayotgan mamlakatlarda to'liq tatbiq etish iqtisodiy jihatdan murakkab hisoblanadi.

Fransiya, Italiya va Janubiy Koreya kabi rivojlangan davlatlar tajribasida esa normativ-hisob-kitob va ekspert baholash elementlarini o'zida mujassam etgan gibrid model keng tarqalgan. Bu yondashuv qonunchilik asosida belgilangan soliq bazasini ekspertlar tahlili bilan uyg'unlashtiradi. Natijada soliq siyosati nafaqat raqamli hisob-kitoblarga, balki iqtisodiy ekspertizaga tayangan holda shakllanadi.

Rivojlanayotgan mamlakatlar sirasiga kiruvchi Xitoy, Hindiston, Braziliya, Turkiya, Meksika kabi iqtisodiyotlarda soliq bazasini aniqlash uchun “bottom-up” (pastdan yuqoriga) yondashuvi asosiy o'rinni egallaydi. Bunda korxona darajasidagi ma'lumotlar asosida fiskal tahlil amalga oshiriladi. Mazkur metodning afzallik jihati uning moslashuvchanligi hisoblanib, iqtisodiy sektorlardagi o'zgarishlarga tez javob bera olishidir.

Xitoy va Hindiston amaliyoti esa shuni ko'rsatadiki, bunday yondashuv sektorlararo tenglikni ta'minlash va soliq bazasini bosqichma-bosqich aniqlashda samarali sanaladi. Zero, norasmiy sektorning ulushi yuqori bo'lgan iqtisodiyotlarda ma'lumotlarning to'liqligi ta'minlanmasligi natijasida soliq bazasi haqiqiy iqtisodiy faoliyatni to'liq aks ettira olmaydi. Shuningdek, tadqiqotimiz davomida Malaziya, Indoneziya, Polsha va Janubiy Afrika misolida esa kombinatsiyalashgan metodlar keng tatbiq etilayotganing guvohi bo'lishimiz mumkin.. Ular E-soliq tizimi, statistik regressiya, elektron monitoring asosida soliq bazasini raqamli shaklda hisoblashadi va bu davlatlar raqamlashtirish orqali fiskal ma'lumotlarni markazlashtirishga erishgan bo'lishsada, ayrim hollarda infratuzilma va tahlil sifati cheklanganligi holatlarini ko'rishimiz mumkin.

Iqtisodiyoti past mamlakatlar soliq tizimi darajasidagi izlanishlarimiz natijasi esa Nigeriya, Afg'oniston, Sudan yoki Mozambik mamlakatlarida soliq bazasini aniqlashning qo'lda yoki soddalashtirilgan tahliliy modellar qo'llanishini ko'rsatmoqda. Bu tizimlar byurokratik jihatdan sodd bo'lsa-da, aniqlik darajasi past va korrupsiya xavfi yuqori darajada bo'lib, ma'lumotlarning ishonchligi zaif bo'lgani sababli soliq siyosati ko'pincha reaktiv (ya'ni, muammo paydo bo'lgandan keyin tuzatiladigan) shaklda yuritiladi.

Nepal, Uganda va Laos kabi davlatlarda esa hali ham manual (qo'lda) yondashuvlar saqlanib qolganining guvohi bo'lamiz. Bu holat texnologik va institutsional zaiflik bilan izohlanib, soliq bazasi qayta ishlangan ma'lumotlar asosida shakllantiriladi, ammo tizimning eskirganligi va statistik aniqlik pastligi fiskal samaradorlikni cheklaydi deya xulosa qila olamiz. Demak, jahon mamlakatlari hisoblangan rivojlangan, rivojlanayotgan va iqtisodiyoti past davlatlar guruhiga mansub mamlakatlar soliq bazasini aniqlash metodologiyasini tanlashda o'z iqtisodiy qudrati, ma'lumotlar sifati va boshqaruv salohiyatidan kelib chiqqan tarzda ish tutishar ekan deya xulosa berishimiz mumkin.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Ushbu maqolamizagi xalqaro tajribalar tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, soliq bazasini aniqlash metodologiyasi mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanish bosqichi va fiskal siyosatining yo'nalishlariga bevosita bog'liq bo'lib, ular fiskal siyosatning barqarorligini ta'minlash hamda yashirin iqtisodiyotni kamaytirishga xizmat qilmoqda. Ko'rishimiz mumkinki, rivojlangan davlatlarda soliq bazasi, odatda, “Bottom up”, “statistik-ekonometriya” va “gibrid yondashuvlar” orqali shakllantirilib, soliq ma'lumotlarining to'liqligi va tahliliy ishonchligi ta'minlanaotgan bo'lsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda esa “daromadni hisoblash”, “mol-mulkni baholash” hamda “prognozlash” metodlarini keng qo'llaydi. Qolaversa, soliq bazasini aniqlash metodologiyasi samarador bo'lishi uchun imtiyozlarni qisqartirish orqali bazani kengaytirish, kichik biznes uchun soddalashtirilgan rejimlar, mulkiy soliqlarda baholash intizomi, QQSda consideration va destinatsiya prinsipi, korporativ soliqda territorial yondashuvni anti-BEPS qoidalari bilan muvozanatlash hamda raqamli ma'lumot almashinuvi kabi mexanizmlardan foydalanish kabilar ham muhim ahamiyatli hisoblanadi.

Umuman olganda, jahon amaliyoti soliq bazasini aniqlashda metodologik va amaliy yondashuvlarni birlashtirish eng samarali natija berishini ko'rsatmoqda. Shunday integratsion yondashuv fiskal tizimning shaffofligi, adolatligi va barqarorligini ta'minlaydi. Xususan, O'zbekiston sharoitida esa ilg'or xorijiy tajribalarni mahalliy iqtisodiy modelga moslashtirish va raqamli tahlil vositalaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Smith, Adam. The Wealth of Nations . Oxford, England: Bibliomania.com Ltd, 2002.
2. Ricardo, David, 1772-1823. On the Principles of Political Economy and Taxation. London :John Murray, 1817.
3. Mill, John Stuart. Principles of Political Economy . edited by Laughlin, J. New York, (1884)
4. Marx, Karl, 1818-1883. Das Kapital, a Critique of Political Economy. Chicago :H. Regnery, 1959.
5. Marshall, Alfred, 1842-1924. Principles of Economics; an Introductory Volume. London :Macmillan, 1920.
6. Leon Walras., “Elementar iqtisodiy nazariya” (1874)

7. Vilfredo Pareto., Socioeconomic Research., (1906)
8. https://www.oecd.org/en/publications/choosing-a-broad-base-low-rate-approach-to-taxation_9789264091320
9. <https://www.oecd.org/en/publications/choosing-a-broad-base-low-rate-approach-to>
10. https://www.fu.gov.si/en/business_events_businesses/determining_the_method_for_assessing
11. <https://www.taxpolicycenter.org/briefing-book/how-do-state-and-local-property-taxes-work>
12. <https://www.oecd.org/tax/consumption/international-vat-gst-guidelines.pdf>
13. <https://taxfoundation.org/research/all/federal/territorial-tax-system-oecd-review/>

IQTISODIYOT & TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Zokir ALIBEKOV

Sahifalovchi va dizayner: Oloviddin Sobir o'g'li

2025. № 11

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

El.Pochta: sq143235@gmail.com

Bot: @iqtisodiyot_77

Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo'lishingiz mumkin. Obuna bo'lgach, @iqtisodiyot_77 telegram sahifamizga to'lov haqidagi ma'lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo'natishingizni so'raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo'natamiz.

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali 03.11.2022-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №566955 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug'bek tumani
Kumushkon ko'chasi, 26-uy.

Jurnal sayti: <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>